

KARLOVAČKI GOVORI KAO RIZNICA NEMATERIJALNIH DOBARA – MOGUĆNOSTI I NAČINI PREZENTACIJE U SKLOPU MUZEJSKE DJELATNOSTI

mr. sc. HRVOJKA BOŽIĆ □ Gradski muzej Karlovac

dr. sc. MARINA MARINKOVIĆ □ Zavod za lingvistička istraživanja HAZU-a

Uvod. Tijekom 2015. Gradski muzej Karlovac započeo je realizaciju projekta *Govori karlovačkog područja – jedinstveni primjer hrvatske jezične baštine*.

Osnovni je zadatak projekta istraživanje karlovačkih govora kao specifičnog primjera susreta svih triju narječja hrvatskoga jezika s ciljem da se istraži, zabilježi, sačuva i popularizira taj oblik karlovačke nematerijalne baštine. Poticaj tome je i *Strateški plan Gradskog muzeja Karlovac 2015. – 2018.*, u kojemu se kao osobito važna aktivnost navodi upravo očuvanje i prezentiranje nematerijalne baštine radi stvaranja i razvijanja novih zbirki dokumenata nematerijalne kulture karlovačkog kraja.

Nematerijalna kulturna dobra jedan su od oblika kulturnih dobara koja, uz nepokretna i pokretna kulturna dobra, definira i štiti Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara.

Pri tome se nematerijalno kulturno dobro definira ovako: ... *nematerijalno dobro mogu biti razni oblici i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito jezik, dijalekti, govori i toponimika te usmena književnost svih vrsta...*

Svojestvo kulturnog dobra utvrđuje Ministarstvo kulture na temelju stručnog vrednovanja. Kulturna dobra upisuju se u registar koji Ministarstvo vodi kao javnu knjigu. Registar kulturnih dobara RH sastoji se od triju lista: Liste kulturnih dobara od nacionalnog značenja, Liste preventivno zaštićenih dobara i Liste zaštićenih kulturnih dobara.

S danom 25. srpnjem 2016. na Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara, u kategoriji *Usmena predaja, izričaji i jezik*, zaštićeno je 19 kulturnih dobara, od kojih se njih 15 odnosi na sam jezik.

Na druge dvije liste nema jezika. Nema ih ni na Listi kulturnih dobara od nacionalnog značenja pa ih slijedom toga nema ni na Reprezentativnoj listi nematerijalne baštine čovječanstva UNESCO-a, a nema ih ni na Listi preventivno zaštićenih dobara, čemu bismo svakako trebali pridati pozornost s obzirom na stupanj ugroženosti pojedinih mjesnih govora.

Na Listi zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara nema karlovačkih govora. Sa širega karlovačkog područja u kategoriji *Običaji, obredi i svečanosti* registrirana su samo dva nematerijalna kulturna dobra: glazbeni izričaj *guci* s područja Karlovačke županije i glazbeni izričaj *rozganje*.

Da je potreba prikupljanja nematerijalnih svjedočanstava, jezika i usmene književnosti rano osviještena potvrđuje i tekst biskupa Maksimilijana Vrhovca objavljen u *Danici ilirskoj 1837.: Poziv pokojnog episkopa Maximiliana Vrhovca Rakitovackoga na sve duhovne pastire svoje episkopie...* Riječ je vjerojatno o prvom svjedočanstvu o razvijanju svijesti o vrijednosti nematerijalne baštine, konkretno jezične. U svojoj knjizi *Izvori muzeja u Hrvatskoj* spominje ga i Ž. Vujić govoreći o povijesnim oblicima skupljanja, prepoznajući u tome brigu o nacionalnoj nematerijalnoj baštini.

U svom pozivu biskup najprije ističe ljepotu i bogatstvo različitosti jezika: ... *jezik ilirski – premda se na tolike puke rastrešen različito izgovara, zato u obće vendar u rečih i izgovorah svoju čistoću i krasotu, a u sličnom imenovanju jedinstvenih stvari, krasnom i mnogoversnom izgovaranju celih izrečajah veliku obilnost i slast ima*. Svjestan je mijene i razvoja jezika te vrijednosti narodnog jezika kao podloge za daljnji razvoj književnog jezika, što će potvrditi jezikoslovci mnogo godina kasnije, prilikom normiranja jezika. Vrhovac završava poziv riječima: ... *pozivljem, nukam i molim, da obsebne reči horvatse ili slavonske, svakojake poslovice i narodne pesme, koje ste ili do sada za se skupili, ili u napredak skupili budete skupili...*

U 21. st. kao nužnost je postavljena potreba međusobnog povezivanja različitih disciplina, pa ne čudi ni povezanost dijalektologije i muzeologije, koje, polazeći svaka od svojih znanstvenih metoda i potreba, pridonose zajedničkom cilju očuvanja specifičnoga jezičnog identiteta karlovačkog kraja.

Jezik kao najrasprostranjeniji oblik nematerijalne baštine dio je kompleksne kulturne baštine te tvorbeni element prostornog identiteta, kako nacionalnoga, tako i lokalnoga. Jezična baština (usmena književnost, jezik, govor i pismo) važna je odrednica kulture zastupljena u svakodnevnoj komunikaciji stanovnika karlovačke okolice. Njezine odrednice, specifične u granicama hrvatske dijalektologije, uvjetovane su različitim jezičnim i izvanjezičnim razlozima.

Do sada su u Muzeju vođene samo sporadične bilješke u sklopu etnografskih istraživanja nekih narodnih običaja, tako da je jezik ostao golemi neistraženi korpus. No kao medij književnosti on nameće i potrebu skupljanja oblika usmene književnosti, koja je ipak, za razliku od jezične baštine, prije ušla u fokus muzejskog zanimanja.

IM 47, 2016.
POGLEDI, DOGAĐAJI, ISKUSTVA
VIEWS, EXPERIENCES, EVENTS

sl.1. Deplijan *Govori karlovačkog područja – jedinstveni primjer jezične baštine*

sl.2. Predavanje o rezultatima istraživanja karlovačkih govora, prosinac 2015.

Već s prvim dijalektološkim istraživanjima na području grada Karlovca bilo je jasno da je daljnja istraživanja takve vrste potrebno provoditi urgentno jer je na terenu prevladala izrazita depopulacija, fizički su gotovo nestali izvorni govornici, nositelji tog obilježja lokalnog identiteta. Osim toga, karlovačko područje u lingvističkom smislu obilježavaju i znatni zaostaci u istraživanju – ne postoje zbirke nematerijalne jezične baštine, nema monografija ni dijalektoloških rječnika karlovačkih govora, a brojni su govori samo djelomično istraženi ili nisu uopće istraženi ni opisani.

O projektu i dijalektološkim istraživanjima

Analiza postojeće dijalektološke literature u inicijalnoj fazi istraživanja pokazala je da su dosadašnji proučavatelji karlovačkih govora uglavnom postigli konsenzus o "miješanoj" prirodi karlovačkih govora, odnosno o dijalektološko-me mozaiku koji je rezultat dodira i kajkavskoga, i čakavskoga, i štokavskoga govora, a najvećma govora koji zbog višestoljetne jezične interferencije sadržavaju obilježja svih triju narječja. O tome je među prvima pisao hrvatski filolog Rešetar (1907.) govoreći o tromeđi na kojoj se prožimaju svojstva svih triju narječja, a koju je locirao upravo na karlovačko područje. Prema njegovim tadašnjim spoznajama, jedinstvena točka susreta triju hrvatskih narječja nalazi se u neposrednoj blizini grada Karlovca. Naime, kao posljednje kajkavsko selo na južnoj obali Kupe naveo je Gliboki Brod (današnja sela Brežani i Brođani), kao prvo čakavsko naselje spominje Kamensko, a kao najzapadnije štokavsko naselje Popović Brdo (1907: 45). Istražujući karlovačke govore 1970-ih godina, Stjepko Težak revidira poziciju Rešetarove narječne tromeđe, ističući: ... *ukoliko i jest riječ o tromeđi, onda je to tromeđa između štokavskog narječja (Popović Brdo), kajkavskog ekavskog (Rečica) i kajkavskoga ikavsko-ekavskog, odnosno kajkavskog-čakavskog govora* (1974: 47). Desetak godina kasnije Težak ponovo govori o karlovačkoj tronarječnosti te navodi da je kao točka tromeđe *mного pogodniji Skakavac, gdje se govori djelomično štokavski, a djelomično čakavsko-kajkavski* (...) (1981: 181).

Takvo miješanje narječja uvelike je rezultat migracija u 16. i 17. st. U to vrijeme nestaje relativno jasna granica među narječjima na našem prostoru, a zbog fluktuacije stanovništva mjesni govori poprimaju nova obilježja, čime s vremenom dobivaju epitet "miješanih".

U prvoj fazi terenskih istraživanja snimili smo govore izvornih govornika i proveli ispitivanje prema unaprijed pripremljenim upitnicima. Prikupili smo podatke na četirima punktovima: u Banskoj Selnici, Mahičnom, Rečici i Vukmaniću. Svi ti punktovi administrativno pripadaju gradu Karlovcu. Osnovni kriterij odabira baš tih lokacija bile su dotadašnje naznake o njihovu jezičnom identitetu, premda su u dijelu literature i one nerijetko bile oprečne. Osim toga, jedan od ključnih kriterija odabira tih govora bila je i dostupnost izvornih govornika i autentičnoga izričaja.

Ispitanici su odabrani prema utvrđenim dijalektološkim kriterijima poštovanjem načela tradicionalne dijalektologije strukturalističkog pristupa. To znači da se pri odabiru posebice pazilo da su osobe odrasle na istraživanom punktu, da su starije ili zrelije životne dobi, da nisu suzdržane i bojažljive te da im je izražavanje mjesnim govorom spontano i neizvještačeno. Današnji istraživači mjesnih govora nerijetko se susreću s nekoliko poteškoća: zbog deruralizacije i dnevnih migracija stanovništva broj izvornih govornika koji nisu pod utjecajem medija i standardnoga jezika sve je manji, u nekim ih selima gotovo i nema. Jezična je zbilja u biti fluidna, a u novije vrijeme ta je fluidnost zbog promjena načina života i globalizacije višestruko intenzivirana. Nadalje, čin snimanja za izvorne je govornike neobična i nesvakidašnja situacija, stoga su na snimkama njihova govora gotovo uobičajeni poneki strani elementi koje u svakodnevnim, spontanim uvjetima i u razgovoru s bližnjima vjerojatno ne bi izgovorili. Takav je primjer potvrđen i na tonskim zapisima karlovačkih govora. Premda su sve ispitnice gotovo cijeli život provele u mjestu ispitivanja baveći se uglavnom poljoprivredom, i u njihovim se govorima mjestimice uočavaju prodori novijih elemenata, ali i varijantni oblici prouzročeni tremom zbog snimanja i prisutnosti druge, nepoznate osobe. Primjerice, ispitanica jednoga mjesnoga govora u određenom je kontekstu živopisno opisivala kako su žene u prošlosti pješice nosile *pišance* na tržnicu u Karlovac. Na kraju je cijeli postupak opisivanja zaključila rečenicom: ... *i pilići se unda denu u košaru*. Takvi elementi, ako su sporadični, ne narušavaju bitno sliku izvornoga govora.

Istraživanja u prvoj fazi projekta potvrdila su prethodne teze prema kojima je primarno kajkavska podloga infiltrirana čakavskim elementima te je tako formirane kajkavsko-čakavske govore zapljusnuo štokavski nanos. Stoga danas na karlovačkom području uglavnom prevladavaju dvije osnovne grupe govora: tzv. miješana grupa govora, u kojima se prožimaju kajkavska i čakavska obilježja, te štokavska grupa govora.¹

O istraživanim govorima

Banska Selnica

Selo se nalazi na desnoj obali Kupe, 20 km istočno od Karlovca. U govoru ispitanih informantica potvrđena su neka najvažnija štokavska obilježja: zamjenica *štō* za neživo, promjena *-l* na kraju riječi ili sloga u *o* ili *a* (*bijō, čijō, išā, dōšā*), tzv. novo jotovanje (*dě, čerati*), umetak *-ov/-ev* u množini većine jednosložnih imenica m. roda (*vikovi, piže-*

¹ Među govornicima istočnoga karlovačkog Pokuplja poznata je anegdota o dvama prijateljima iz dvaju susjednih sela: prvi govornik iz sela Ribari upitao je prijatelja: *Kāj si dēlal?* Odgovor sugovornika iz Slunjske Selnice bio je: *Štō b' rādijo?* U svijesti govornika karlovačke okolice postoji, dakle, percepcija različitosti, no znanje o razmjerima i uzrocima te o različitostima još je uvijek fragmentarno.

vi), uporaba aorista (*on leže, oni odnesošē*), turcizmi (*āvlīja*) i dr. Uz poneke jekavske iznimke (*djēca, pjēsma*), refleks jata uglavnom je ikavsko-ekavski (*město, cvēt, līpše, dīver, mlīko*), a ikavizmi i ekavizmi u Banskoj Selnici najčešće se upotrebljavaju prema pravilu *Meyer-Jakubinskoga* (Lukežić, 1990.). Ikavsko-ekavska zamjena jata obilježje je brojnih govora karlovačke okolice, neovisno o tome jesu li klasificirani kao kajkavski, čakavski, štokavski (hrvatski) ili miješani. Osim ikavsko-ekavskoga odraza jata, ostala obilježja selničkog idioma potvrđuju njegovu štokavsku bazu.

Vukmanić

Vukmanić je smješten 14 km jugoistočno od Karlovca. Specifičnost današnje govorne situacije Vukmanića i susjedne Knez Gorice ima povijesne korijene: ta su sela oko 1700., nakon turskih pustošenja, naseljena komorskim kmetovima (tzv. Kranjcima) iz Gorskoga kotara, točnije, iz Moravica, Broda i Delnica (Lopašić, 1895: 290). Neka od obilježja vukmaničkoga govora jesu: upitno-odnosna zamjenica *kāj*, redukcija zanaglasnoga *i* (*mōt'ka, cūr'ca*), zamjena *m > n* u gramatičkim morfemima (*ja vidin, š njīn, prepućajen 'propuštam'*), nastavak *-šte* u 2. licu mn. prezenta (*vi znāšte*), nastavak *-i* u Ljd. imenica m. i s. roda (*u vīni, u rāti, u Kārlovci*), sintaktičke konstrukcije tipa *ne se isplāti 'ne isplati se'*, i dr. Refleks jata je ikavsko-ekavski: *l'eto, m'esto, vr'ica, d'ica*. Neka od navedenih obilježja vukmaničkoga govora potvrđuju njegovu podudarnost s kajkavsko-čakavskim govorima Gorskoga kotara (Barac-Grum, 1993.).

Rečica

Selo Rečica razvilo se 12 km istočno od Karlovca, uz lijevu obalu Kupe. Punkt Rečica u dosadašnjim je dijalektološkim istraživanjima determiniran kao kajkavsko naselje (Ivšić, 1936.; Brabec, 1961.). Neke su od osobitosti rečičkoga govora upitno-odnosna zamjenica *kěj*, ekavski refleks jata (*čōvek, dēca*), jedan glas između č i ć, izostanak fonema *h* (*iža, krīf 'kruh'*), a iz leksika izdvajamo: *štrēka* 'pruga', *tūjica* 'pokrivač napravljen od finoga guščjeg perja' i dr.

Mahično

Naselje je smješteno na državnoj cesti Ozalj – Karlovac, 8 km sjeverno od Karlovca. Dosadašnjim dijalektološkim istraživanjima utvrđeno je da područje oko punkta Mahično pripada prigorskom dijalektu kajkavskog narječja, no da se u južnijim govorima toga dijalekta, odnosno u govorima mahičanske okolice, kajkavska obilježja miješaju s čakavskima. Ispitivanjem su potvrđene osobitosti koje pripadaju ili kajkavskome, ili čakavskome, ili obama narječjima: upitno-odnosna zamjenica *kāj*, ikavsko-ekavski odraz jata (*mlīko, pīšice 'pješice', rīpa 'repa', bēl, tēlo, vētar, kolēno*), glas *š* u sustavu koji se izgovara kao umekšano *š* (*perušīna 'listovi koji se skinu s kukuruznog klipa', šāp 'štap', dvoriše 'dvorište', liše 'lišće'*), sporadično i glas *ž* (izgovor kao umekšano *ž*) potvrđen u zbirnoj imenici *želiže* (zbirno od *želižo* 'željezo'), funkcionalno i morfološko razlikovanje infinitiva i supina, tipično za mnoge kajkavske govore (*ne morem spāti, ali: idem spāt*) i dr.

Građa prikupljena na terenu, sa svih četiriju punktova, osnovom je daljnjih aktivnosti te otvara brojne mogućnosti uporabe, kako kustosima, tako i korisnicima, stručnoj javnosti, djeci školske dobi ili zaljubljenicima u lokalnu baštinu. Uz obvezna osnovna fonološka i morfološka obilježja govora, povijesni kontekst i lokalne crtice, širem krugu korisnika svakako je najzanimljivija i najbliža leksička razina govora.

Osim upoznavanja novih riječi, lokalizama i dijalektizama te širenja vokabulara i spoznaja, najviše će simpatija i zanimanja u skoroj budućnosti pobuditi upravo lokalni mrežni rječnici, leksičke igre i usporedbe te sve ostale leksičke nepoznanice. Kao zoran primjer leksičke šarolikosti navest ćemo leksem 'trčati', koji je na karlovačkom području samo do sada potvrđen u pet inačica: *skākāti* (Brežani), *lētjeti* (Kablar), *bjēžati* (Banska Selnica), *drcāti* (Rečica), *tēć* (Zadobarje). Nadalje, neke su riječi potvrđene u većini analiziranih govora (poput imenice *zbōr* u značenju 'proštenje'), dok su neke potvrđene samo u jednom govoru (*čekmēža* 'pećnica', u Rečici). Buduća istraživanja zasigurno će potvrditi mnogo veći broj leksičkih podudaranja i leksičkih unikata u nekome govornom sustavu.

Inicijalne analize izabranih karlovačkih govora pokazale su da je polazna pretpostavka o mješovitoj prirodi većine govora utemeljena. Većinu njih povezuje ikavsko-ekavski odraz jata, bez obzira na to služe li se njihovi govornici zamjenicom *što* ili *kaj*, a udio kajkavskih, čakavskih ili štokavskih elemenata u tim idiomima varira od punkta do punkta.

Vrlo je vjerojatno da će daljnja istraživanja karlovačkih govora potvrditi rasprostranjenost takvih "miješanih" govora na mnogo širem području. Stoga će rasvjetljavanje činjenica o specifičnoj strukturi karlovačkih govora u skoroj budućnosti biti velik prilog dopunjavanju i revidiranju dosadašnjih spoznaja, a intenzivno prožimanje obilježja svih triju narječja, jedinstveno unutar hrvatske dijalektologije, valja promicati kao jedan od temelja karlovačkoga kulturnog identiteta.

U dosadašnjim projektnim aktivnostima prikupljenu smo građu prezentirali u predavanjima za javnost (prosinac 2015.) i kao tiskani deplijan. Trenutačno je u pripremi audio-vizualni rad koji bi bio dostupan u stalnom postavu i na

muzejskoj mrežnoj stranici, a sadržavao bi snimke govora i stručnu analizu na svim jezičnim razinama.

Krajnji je cilj ovoga višegodišnjeg projekta prikupljenu, obrađenu i zaštićenu jezičnu baštinu karlovačkoga kraja prezentirati kao monografiju i rječnik.

LITERATURA

1. *Karlovački leksikon* (ur. Ivan Ott). Zagreb: Školska knjiga, 2008.
2. Brabec, Ivan. 1961. Izvještaj o istraživanju govora u Pokuplju. *Ljetopis JAZU* 65: 321-331.
3. Brozović, Dalibor. 2004. O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini. *Suvremena lingvistika* 57-58: 1-12.
4. Barac-Grum, Vida. 1993. *Čakavsko-kajkavski govorni kontakt u Gorskom kotaru*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
5. Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i brvatski govori torlačkog narječja*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
6. Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
7. Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Lopšić, Radoslav. 1895. *Oko Kupe i Korane*. Zagreb: Naklada Matice hrvatske.
9. Lukežić, Iva. 1990. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
10. Marinković, Marina. 2014. Dosadašnja dijalektološka istraživanja istočnoga karlovačkoga Pokuplja. *Svjetlo: časopis za kulturu, umjetnost i društvena zbivanja*, 3-4: 34-43.
11. Marinković, Marina. 2015. Iz fonologije mjesnoga govora Brežana kraj Karlovca. *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19: 79-97.
12. "Poziv pokojnoga episkopa...". *Danica ilirska*, br. 24, 17. lipnja 1837., str. 93-96.
13. Rešetar, Milan. 1907. *Der štokavische Dialekt*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
14. Težak, Stjepko. 1957. O rezultatu dijalektoloških istraživanja u okolici Karlovca. *Ljetopis JAZU*, 62: 418-423.
15. Težak, Stjepko. 1974. Kajkavsko-čakavsko razmeđe. *Kajkavski zbornik* (ur. Joža Skok, Miroslav Šicel i Antun Šojat). Zlatar: Narodno sveučilište *Ivan Goran Kovačić*, str. 44-47.
16. Težak, Stjepko. 1981. Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5: 169-200.
17. Vujić, Žarka. 2007. *Izvori muzeja u Hrvatskoj*. Zagreb: Kontura Art magazin.
18. Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (NN 69/99, NN 151/03; NN 157/03).
19. Web stranica Ministarstva kulture, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212>. (pristupljeno 25. srpnja 2016.).

Primljeno. 30. svibnja 2016.

KARLOVAC SPEECH TYPES AS TREASURY OF INTANGIBLE PROPERTIES - POSSIBILITIES AND MANNERS OF PRESENTATION IN THE CONTEXT OF THE MUSEUM ACTIVITY

During 2015 a project was started in the Karlovac Municipal Museum for research into Karlovac speeches as a particular example of the encounter of all three dialects, the aim being to research into, record, preserve and popularise this form of the Karlovac intangible heritage.

In the framework of the strategic plan of Karlovac Municipal Museum, the implementation of the preservation and presentation of the intangible heritage is put forward as a particularly valuable activity. The ultimate objective of these activities is the creation and development of new collections of documents of the intangible culture of the Karlovac region. The linguistic heritage (oral literature, language, dialects and scripts) has never before been explored in our Museum, and yet it is an important determinant of culture still present in everyday communication among the people of the surroundings of Karlovac, and is conditioned by a particular space and history.

The first phase of the project carried out dialectal research into four points of characteristic speech: Shtokavian, Kajkavian, Čakavian and mixed speech.

The material was presented through public lectures, a printed brochure, and currently being prepared is an audiovisual form to be accessible in the permanent display of the KMM and on the Web site of the Museum, and to include a recording of the speech and an analysis with expert commentaries.